

izvorni znanstveni članak / original scientific
primljen / received: 1.9. 2023.

UDK: 314.7:316.42
DOI: 10.46352/18403867.2023.29

MIGRACIJE – KRITIKE KLASIČNIH TEORIJA I FEMINISTIČKI DOPRINOSI¹

Tatjana ŽARKOVIĆ

Scientific and Research Incubator (ZINK)
University of Sarajevo, Faculty of Philosophy
Franje Račkog 1, 71000 Sarajevo
E-mail: tatjana.zarkovic@ff.unsa.ba

ABSTRACT

Ubrzan način života, intenzivan protok informacija i sveobuhvatna uvezanost ljudi i kapitala globalnim tržištem i modernim tehnologijama dovode do preispitivanja tradicionalnih određenja pojmova prostora, mjesta i vremena u društvenim naukama, što istovremeno čini upitnim klasične teorije migracija. Pitanje “metodološkog nacionalizma” već se dugo diskutuje i kritikuje u stručnoj literaturi, a pored toga se kao tačka spoticanja u istraživanjima migracija prepoznaje i evrocentrizam, dominacija ekonomske perspektive i *gender* disbalans. U radu su predstavljene glavne kritike klasičnih teorija migracija, kao i novi pristupi koji se rađaju iz pokušaja razumijevanja promjena koje donosi savremeno društvo i prevazilaženja postavljenih tačaka spoticanja.

Ključne riječi: migracije, prostor, gender disbalans, metodološki nacionalizam, evrocentrizam

The fast way of life, the intensive flow of information and the comprehensive connection of people and capital with the global market and modern technologies lead to the questioning of the traditional definitions of the concepts of space, place and time in the social sciences, which at the same time makes the classical theories of migration questionable. The issue of “methodological nationalism” has long been discussed and criticized in the literature, as well as Eurocentrism, the dominance of the economic perspective and gender imbalance, recognized as stumbling points in migration research. The main criticisms of classical theories

¹ Rad čini prilagođeni i prerađeni dio poglavlja unutar doktorske disertacije autorice, odbranjene 20.jula 2023. godine

of migration are presented in the paper, as well as new approaches that are born from the attempt to understand the changes brought about by modern society and to overcome the set stumbling points.

Key words: migration, space, gender inequality, methodological nationalism, Eurocentrism

1.0 Uvod

Globalizacija nosi novu društvenu polarizaciju, istovremeno dok linija razgraničenja teži da ostane neprobojna, nepropusna ili barem strogo kontrolisana kako se ne bi narušilo postojeće uređenje i ugrozile postojeće pozicije unutar društvenog prostora (Bourdieu, 1985). Važnost usmjerenja na materijalne prakse globalizacije i nove temporalnosti i prostornosti globalnog unutar postavljenog sistema je veća nego ikada (Sassen, 2003), čime postaje od velike važnosti usmjeriti pažnju na konkretne prakse i značaj prostornosti u analizama. U tom kontekstu se i rađaju nove teorije i pristupi u istraživanjima migracija, koje ističu i problematizuju glavne probleme klasičnih pristupa: metodološki nacionalizam i evrocentrizam, isticanje ekonomske perspektive i *gender* disbalans. U radu su predstavljene glavne kritike i nelogičnosti koje dolaze do izražaja usljed brzih promjena koje donosi globalizacija, s jedne strane, te težnji za očuvanjem postojećih struktura i hijerarhija, s druge strane.

2.0. Metodološki nacionalizam

Metodološki nacionalizam je okvir tumačenja i analize unutar kojeg se nekritički preuzima zatvoreni model nacionalne države, postavljen kao fiksni i prirodni društveni i politički oblik modernog svijeta. Naturalizacija nacije-države (Wimmer, Glick Schiller, 2002) dugo je bila prisutna i unutar studija migracija, gdje je glavno polazište da je nacija nepromjenjiva i fiksna kategorija, čime se fiksira i perspektiva unutar koje su se sve društvene relacije i promjene tumačile i analizirale kroz optiku nacija-država. Tako je i danas dominantna podjela migracija na unutrašnje i vanjske, gdje se govori o međunarodnim migracijama, a glavni fokus stavlja se na odlazak ili dolazak u granice nacije-države ili izvan njih, te s tim u vezi stoje i izrazi imigracija, kao dolazak/ulazak u zemlju nekog stranog tijela i emigracija kao odlazak iz zemlje i gubljenje statusa punopravnog građanina/ke.

Sociološka perspektiva je naročito dugo vremena nudila jednostranu sliku zbog samog konteksta u kojem je nastajala i razvijala se kao nauka. Sami procesi izgradnje nacionalne države, kao i činjenica da su ti procesi kompatibilni sa savremenim procesima globalizacije, u osnovi su oblikovali način na koji se prekogranična migracija doživljava i prima kao anomalija u nacionalnom korpusu (Wimmer, Glick Schiller, 2002). Kako je u klasičnoj sociologiji dugo bila “naturalizovana” nacija-država kao nepromjenjivi model, tako ni sociologija dugo nije problematizovala niti se bavila temama nacije i nacionalizma. Pioniri razvoja akademskog proučavanja nacionalizma bili su historičari i teoretičari međunarodnih odnosa tokom prve polovine XX vijeka, koji su se bavili analizama različitih oblika nacionalizma i njegove pojavnosti kroz ljudsku istoriju, dok je tokom razvoja sociologije kao discipline, pitanje i problematika nacija sistematski manje raspravljana nego pitanja klase, rase i kasnije roda (Day i Thompson, 2004; Muharemović, 2019).

Dominantni pristup istraživanjima migracija u sociologiji i drugim društvenim naukama većinom izvire iz perspektive odrednica nacionalnih država, pri čemu se preuzimaju društvene konstrukcije, kategorizacije i klasifikacije proistekle iz samog društva određene nacionalne države i nekritički postavljaju kao temeljne jedinice analize. Takve kategorizacije i klasifikacije, proistekle iz logike institucija, zakona i granica nacionalnih država, dijele populaciju migranata na legalne i nelegalne, ekonomske migrante i izbjeglice, strance i građane itd., pri čemu se, u skladu s tim, i sama problematika naučnog interesovanja raspoređuje i usmjerava. Ovakvo nekritičko poistovjećivanje društva sa nacionalnom državom doprinosi tome da se sva dešavanja vezana za migracije odrede kao društveni problem (Reinprecht, Weiss, 2011). Metodološki nacionalizam uzima nacionalnu državu, konstruisanu kroz nacionalne granice, institucije i zakone, kao “nezavisnu i relativno homogenu jedinicu” te je nekritički i nerefleksivno postavlja kao osnovnu jedinicu istraživanja u analizama društva (Beck, Grande, 2010, 189).

U analizama dominantnih trendova, u promišljanjima društvenih nauka u 20. vijeku, izuzimajući rasprave o transnacionalnim strujama koje su u suprotnosti s hegemonističkim diskursom, Wimmer i Glick Schiller (2002) zaključuju da se metodološki nacionalizam pojavljuje u tri oblika. Na početku klasična društvena teorija modernosti ne nudi odgovor na uspon nacionalnih država i nacionalizma, uprkos činjenici da su nacionalna politika i sukobi oblikovali modernu istoriju. Proučavanje uspona nacionalizma smatrano je predmetom drugih disciplina, kao što su istorija, međunarodni odnosi ili antropologija. Zanimljivo je da Wimmer i Glick Schiller skreću pažnju na to da dalja naturalizacija nacionalne države nosi sa sobom ideološko odvajanje uspona nacionalizma od moderne države i demokratije. Ideološko odvajanje dovodi do toga da nacija počinje da se shvata kao domen identiteta koji pripada ljudima koji dijele zajedničko porijeklo i istoriju, na što ukazuje njihova zajednička kultura, jezik i identitet, dok se država definiše kao suvereni sistem vlasti na određenoj teritoriji. Kao posljednji modus metodološkog nacionalizma Wimmer i Glick Schiller (2002) navode *teritorijalizaciju* društveno-naučnog diskursa koji se fokusira samo na granice nacionalne države, pri čemu se odvajaju procesi unutar granica nacionalne države i oni koji stoje izvan, shvaćeni kao divljina stranog i samim tim označeni kao manje relevantni.

Moderni nacionalizam određuje i definiciju narodnosti, pristupajući s četiri različita aspekta: narod kao suvereni entitet; ljudi kao građani unutar nacije države jednaki pred zakonima; ljudi kao grupa obavezne solidarnosti; ljudi kao nacionalna zajednica. Metodološki nacionalizam dalje utiče na definisanje i proučavanje međunarodnih migracija i integracija migranata/ica u nacionalnim državama. Nacionalna država, konstituisana kroz pravni, politički, kulturni i društveni sistem, kroz takvu prizmu se shvata kao ugrožena od migranata/ica – čak i u nacionalnim državama u kojima je migracija u prošlosti predstavljala temeljni mit nacije (kao što je američka nacija) – iz četiri razloga: 1. pretpostavlja se da oni ostaju lojalni drugoj državi čiji su građani/ke, ukoliko nisu

apsorbovani u nacionalni korpus kroz asimilaciju i naturalizaciju, time ugrožavajući suverenitet nacionalne države; 2. shvataju se kao izazov projektu izgradnje nacije kada je u pitanju politika prisilne asimilacije i dobronamjernog procesa integracije, time ugrožavajući nacionalnost nacionalne države; 3. nisu zamišljeni da budu dio sistema socijalne sigurnosti unutar kojeg bi, po samim postavkama, trebalo da budu izvan nacionalnog prostora solidarnosti, ali ne mogu biti potpuno isključeni iz njega, jer su uključeni u procese rada, time ugrožavajući socijalnu sigurnost nacije-država; 4. svaki prelazak preko granica nacionalne države je izuzetak od principa teritorijalizacije, ugrožavajući ideju kontejnerskog modela nacionalnog društva (Wimmer, Glick Schiller, 2002).

Različite faze formiranja nacionalnih država uticale su i na to kako su prekogranične migracije percipirane i prihvaćene. Wimmer i Glick Schiller (2002) dalje u svojoj analizi razdvajaju: predratno doba, period od 1870-ih do Prvog svjetskog rata, što predstavlja fazu masovne migracije radne snage, gdje se ljudi grupiraju i definišu prvenstveno kroz naciju ujedinjenu kroz zajedničko porijeklo i zajedničku domovinu; period od Prvog svjetskog rata do hladnog rata predstavlja fazu kojom je okončan period slobodnog kretanja radne snage, tokom kojeg su migranti/ce dominantno shvaćeni kao sila koja uništava izomorfizam između nacije i naroda, čime predstavljaju prijetnju tekućim projektima izgradnje nacije; period nakon Drugog svjetskog rata, kada razvoj nacionalnih identiteta SAD-a i zapadnoevropskih država te rast UN-a stvaraju viziju svijeta podijeljenog na mnoštvo nacionalnih država jednakog značaja i suvereniteta, jačajući moć nacionaliziranih država i obezbjeđujući tako dalja ograničenja za migracije. Takođe, značajan uticaj na migracije i proučavanja migracija ostavljaju i različite faze globalizacije: prvo, kada je industrijska proizvodnja iz SAD-a i Evrope preseljena na lokacije sa nižim troškovima rada, što mijenja tokove migracija radne snage; i drugo, nakon prve svjetske recesije 1970-ih, koja je stimulisala antikretanja migranata zbog rasta ksenofobije i diskriminacije. Migracije su sada strukturirane i percipirane pod različitim kategorizacijama na

različitim lokacijama: izbjeglički tokovi, spajanje porodica, uvoz kvalifikovanih radnika sa posebnim radnim vizama, ugovoreni domaći rad i ilegalni tokovi. Wimmer i Glick Schiller naglašavaju da i novi oblik migracije, nazvan transnacionalizam, takođe nastavlja da reprodukuje standardnu sliku svijeta podijeljenog na nacije, u kojem su migranti/ice uvijek drugi, strani i stranci u nacionalno omeđenom društvu, a kako bi se prevazišla metodološka ograničenja za studije migracija, oni ističu da je neophodno napraviti otklon od uspostavljenih metodologija i razviti nove analitičke alate i koncepte.

3.0. Evrocentrizam

U postavkama i perspektivama istraživanja kojima se pripisuje evrocentrizam osnovne zamjerke su da se nereflektirano i nekritički preuzimaju patrijarhalne i evrocentrične norme i predstave u samim analizama. Evrocentrizam u teorijama migracija jednostrano naglašava perspektivu evropskih zemalja, zanemarujući sve ostale, dok se istovremeno dešava nekritičko preuzimanje okvira evropskih migracionih politika u analizama. Evropska migraciona politika dovodi do obespravljenosti i ilegalizacije migranata/ica, a “imigracione” zemlje definišu i bore se protiv tzv. ilegalne migracije koju označavaju kao dio organizovanog kriminala. Mnogi autori/ice prepoznaju da takva represivna politika ignoriše stvarne procese. Moulier Boutang (2002), navodeći u radu “Teze o autonomiji migracija i nužnom okončanju režima radne migracije”, nudi promjenu perspektive polazeći od autonomije migracije i ističe kako migracijska politika EU doprinosi nezakonitim radnjama, a paradoksalno ih želi spriječiti u isto vrijeme. Autonomija migracija shvata se kao nezavisna od političkog djelovanja i želi naglasiti društvene i subjektivne dimenzije migracijskih kretanja, pri čemu migracija nikada nije djelovanje izolovanog, asocijalnog pojedinca/ke. Migranti/ce bez dokumenata primorani su da rade na crno, pa time ostaju bez društvenih i političkih prava, pravno i institucionalno su diskriminirani.

U takvoj situaciji oni se često okreću ilegalnim organizacijama kako bi dobili ono što im je zakonski i institucionalno uskraćeno. Autor napominje da se zemlje EU ne mogu boriti protiv rasističkih manifestacija ako njihove politike kombinuju borbu protiv kriminala sa borbom protiv ilegalne migracije, zato Moulrier Boutang (2002) navodi da se postojeći migracioni režim, koji ima za cilj politiku izolacije, mora transformisati kroz poteze koji vode na neistraženu teritoriju, kao npr. otvaranje granica i ukidanje sistema radnih i boravišnih dozvola. Koncept “autonomija migracija”, iako koristan jer prebacuje fokus na subjektivnost i djelovanje migranata/ica, ipak je kritikovan, naročito u feminističkoj literaturi.

4.0. Isticanje ekonomske perspektive

Naglašavanje ekonomske perspektive i odatle proistekli modeli analize takođe su dugo dominirali studijama migracija i nekritički su postavljeni kao polazišna tačka istraživanja. U takvu grupu teorijskih postavki i istraživanja spadaju *pull-push model* i *rational-choice* bazirane analize, koji mnogi autori/ice odbacuju kao jednostrane i aistorijske pristupe (npr. kritika kod Sassen, 1988; Portes 2000). Pessar (1999) napominje da su teorije koje ističu geografske razlike u ekonomskim mogućnostima, naročito dominantne 1960-ih, pod uticajem hegemonijske idealne slike “zapadnjaka” koji se gradi po logici *Homo economicusa*. Iako je neosporna činjenica da je dio migracijskih strujanja određen političkim i ekonomskim faktorima, ipak modeli, koji jednostrano naglašavaju ekonomske i političke kalkulacije, ne mogu da obuhvate kompleksnost u analizama i ne mogu napraviti otklon od tendencija da se država fiksira kao jedina mreža objašnjenja, gdje se sve izvan označava kao irelevantno.

Osnovne postavke ovakvih teorija polaze od toga da je potrebno razlikovati potisne ili *push* faktore, gdje se ubrajaju države sa niskom zaposlenošću, stagnirajućom privredom, kriznim političkim sistemom i etničkim ili religijskim konfliktima, te s druge strane privlačne ili *pull* faktore, odnosno zemlje sa razvijenom privredom, visokom potražnjom radne sna-

ge, dobro uređenim demokratijama i pravnim državama. Ovakve teorije su usmjerene prvenstveno na predviđanja migracijskih tokova i po samim postavkama tretiraju migracije kao problem, ograničavaju se na kretanja ljudi, kapitala, roba preko granica nacija-država, te zato ne mogu sagledati migracijska kretanja kao posljedice širih, globalnih procesa. Kako se primjenjuje ekonomska logika i *rational-choice* bazirane analize, ovakvi modeli su usmjereni na objašnjenja zašto započinju pojedini migracijski procesi, te iz kojih područja će započeti jači migracijski tok i slično, pri čemu se uvode pojmovi iz ekonomske teorije, kao što su migracijski volumen, migracijski saldo, migracijski bilans, neto migracija, pozitivna i negativna neto migracija i slično. Iako prvenstveno usmjerene na prognoze "bilansa" i kreiranje politika, ipak ovakvi modeli ne mogu objasniti zašto pojedini migracijski tokovi postaju jači, a zašto pojedinih tokova nema, iako su prepoznati snažni odnosi zavisnosti i slično.

Neke od inačica postavki i objašnjenja, gdje preovladava ekonomska logika, su i teorije maksimiranja profita, teorija ljudskog kapitala i bihevioralni modeli koji tretiraju migracije kao sistematičan odgovor pojedinca, usmjeravajući se u analizama na odnos troškova i koristi na mikro i makro nivou. Tu se glavni fokus stavlja na kvantifikaciju uzroka migracije, čime se stvara problem generalizacije i prikaza prepoznatih fenomena i procesa kao statističkih pravilnosti. Migracija na taj način postaje objektivna, nepromjenjiva datost, empirijska zakonitost, odnosno činjenica sama za sebe, te na taj način biva shvaćena kao pojava van konteksta i širih dešavanja. Iako su dalje razvijane modifikovane verzije ovih teorija, uz perspektivu gdje se naglašava da se odluke o migracijama odnose i na lične aspiracije i zadovoljstvo, a ne samo na optimalne i strogo racionalne odluke, odnosno gdje se pokušavaju odvojiti objektivno forsirajući faktori od subjektivnih odluka migranata/ca, ipak, pretpostavka koja stoji u srži ovakvih postavki i polazišta jeste da migrant/ica dobija neiskrivljene, jasne informacije na osnovu kojih dalje donosi racionalne odluke, što je samo po sebi problematično u društvenom svijetu. Unutar ovakve perspektive u centar se stavljaju tumačenja o motivima migracija, gdje klasično

ekonomsko objašnjenje vidi migrante/ice kao one koji nastoje da maksimiraju sopstvenu korist, te zato napuštaju zemlju porijekla zbog različitih, ranije spomenutih, potisnih faktora, i privučeni različitim faktorima stižu u zemlju odredišta. Tako se u prvi plan stavlja retorika o migriranju od ishodišta do odredišta, što odražava i esencijalističko viđenje prostora.

5.0. *Gender* disbalans

Feminističke perspektive uvode kritički pogled jasno se odmičući i u studijama migracija od esencijalističkog i neistorijskog tumačenja, koji se prepoznaju kao naslijeđe perioda kada su žene potpuno isključivane iz naučne misli. Esencijalistička i neistorijska tumačenja, osim što nemaju širinu ni kapacitet da obuhvate dugoročne procese i obrasce u pokušajima razumijevanja migracija, stvaraju i problem fiksiranja i objektivizacije samih društvenih subjekata unutar tih procesa.

Feministice kritiku metodološkog nacionalizma nadopunjuju analizama dugo prisutnog metodološkog seksizma, izražavajući stav da je esencijalistička tumačenja neophodno prevazići kako bi se ostvarila sveobuhvatnija perspektiva i kritički pristup koji prevazilazi statične formacije i prećutno održavanje *statusa quo*. Svojim istraživanjima usmjeravaju pažnju na analizu procesa koji omogućavaju proizvodnju, održavanje i produbljivanje društvenih nejednakosti povezanih s migracijama, istovremeno ukazujući i na činjenicu da je rod oduvijek bio konstitutivni element prostorne mobilnosti i migracija. Ovdje je potrebno još jednom istaći da je i država blagostanja, koja se često idealizuje, oduvijek bila ugrađena u nacionalnu ekonomiju u kojoj je podijeljeno tržište rada osiguravalo ublažavanje krize kroz eksploataciju marginalizovanih rezervi radne snage, koji se u suštini zasnivao na isključivanju žena sa tržišta rada kroz model “muškog hranitelja” i isključivanje stranaca/kinja kroz instituciju državljanstva (Reinprecht, 2008). Institucija državljanstva je i danas najvažnija ulaznica kako na tržište rada tako i u sistem zaštite u “državi blagostanja”.

Amelina i Lutz (2019), baveći se pitanjima roda i migracija, pokušavaju da naprave otklon od postavki gdje se država fiksira kao jedina mreža objašnjenja, pokušavajući da razmišljaju šire i izvan nametnutog okvira, ističući da je neophodno pri analizama konstantno imati u vidu da se rod proizvodi/izvodi. Prema istom modelu i migracije se proizvode/izvode u svakodnevnim interakcijama. Autorice, osim što ističu problematiku društvene proizvodnje i naturalizacije rodnih odnosa u svakodnevnim interakcijama tako je proširuju povezujući je sa problematikom društvene proizvodnje prostora. Prostor je neophodno sagledati ne kao nepromjenjivi, *a priori* dati okvir koji garantuje objektivno opažanje, već kao društveni prostor koji se stvara društvenim praksama i interpretativnim obrascima. Esencijalističko poimanje prostora je u direktnoj vezi sa retorikom članstva i privilegovanih oblika pripadnosti unutar etabliranog modela nacionalnog članstva.

Transnacionalna paradigma, koja se razvija krajem 1980-ih, otvara prostor za kritiku do tada ne mnogo propitivane prakse izjednačavanja društva sa nacijom-državom, premješta novi fokus studija migracija, gdje se odmiče isključivo od tema integracija u društvo “primitka” i počinje da se bavi vezama i odnosima koje se održavaju preko granica. U feminističkoj literaturi se javlja kritika da transnacionalna paradigma, međutim, ne pravi razliku u studijama prema kategorijama roda, klase, rase, nacionalnosti i sl. Interesantno je istraživanje Brennan (2004), u kojem se pokušava razumjeti veza između struktura globalne ekonomije i njihovih efekata na individue, istražujući seks-turizam i migracije, te se dolazi do zaključka da su istraživani efekti nejednaki zavisno od hijerarhija koje proističu iz praksi i shvatanja kategorija državljanstva, rase, klase, roda i rodni normi, seksualnosti. Zaključuje da je neophodno da se u istraživanjima usmjeri pogled na analizu kako transnacionalizam stvara i reprodukuje nejednakosti.

Saskia Sassen (2008) ističe da je u istraživanjima međunarodnog ekonomskog razvoja dugo vladao isključivi i implicitni fokus na muškarce,

što je predstavljano kao *gender* neutralno. Kasnije se javlja značajan istraživački i teoretski napor koji se bavi otkrivanjem uloge žene u međunarodnim ekonomskim procesima, čiji je glavni cilj da se uravnoteži takvo stanje. Mikro i makro nivo stoje u stalnim složenim interakcijama i zato je važno primijetiti da se migracije radne snage ne odnose samo na strategije preživljavanja migranata/ica i njihovih domaćinstava, kako napominje Sassen, već su i rezultat ekonomskog restrukturiranja, programa internacionalnih organizacija, kao što su MMF i Svjetska banka, političkog i socioekonomskog konteksta unutar zemalja. Niskoplaćeni/e radnici/ce i njihovi uslovi rada i života, koji uključuju siromaštvo, nesrazmjerne i nesigurne prihode, eksploataciju, a vrlo često i zlostavljanje, silu i nasilje, zapravo su strateška infrastruktura globalnih centara, odnosno globalne korporativne ekonomije koja funkcioniše sa svim svojim elementima u skladu (Sassen, 2008). Sistem podržava i održava se na zlostavljanju, sili, diskriminaciji, i to prvenstveno ekonomskoj eksploataciji marginalizovanih grupa, većinom migrantica.

Sassen (2008) primjećuje da mnoge vlade i na globalnom jugu i na globalnom sjeveru sve više zavise od rastućeg broja trgovaca ljudima i krijumčara koji zarađuju novac na leđima žena, djece i muškaraca. Globalnom sjeveru je potrebna radna snaga s niskim platama kako bi održao svoj sistem funkcionisanja i zadovoljio potrebe visoko plaćenih i zaštićenih “profesionalaca/ki”, a globalnom jugu su potrebne doznake od nezaštićenih i siromašnih radnika/ca. U siromašnim zemljama takvo polje je postavljeno kroz sve manje mogućnosti za zapošljavanje muškaraca i za tradicionalnije oblike sticanja profita, jer siromašne zemlje sve više prihvataju strane firme u širokom spektru privrednog sektora i nalaze se pod sve većim pritiskom da razvijaju izvozne industrije i servisiraju stalno rastući dug koji proizlazi iz intervencija globalnog sjevera. U siromašnim zemljama svi ovi uslovi doprinose alternativnoj političkoj ekonomiji. Unutar takvog sistema, Sassen nas podsjeća i na činjenicu konstantnog rasta radnika/ca u “industriji zabave” u razvijenim zemljama, gdje se uključuju dominantno žene.

Rasprave koje se povezuju sa konceptom “feminizacija migracija”, iako su značajne u istraživanjima međunarodnog ekonomskog razvoja i u analizama dinamika migracija, jer uvode u analize problematiku roda, čime se konačno odmiče od navodne *gender* neutralnosti i otvara pogled unutar kojeg žene počinju da se promišljaju kao autonomni subjekti, ipak je neophodno da se uvide zamke takvih rasprava unutar postojećih, nametnutih relacija. Višić i Poletić (2018) upozoravaju da tendencija povezivanja iskustva migracija žena sa krijumčarenjem, prinudnim brakovima, izrabljivanjem u poslovima kućnog rada, dovodi do rizika da se nametne slika žena kao pasivnih žrtava, gdje se žena posmatra kao posebno ranjiva i nezaštićena i gdje se negira njihova sposobnost djelovanja i kapacitet da koriste svoje resurse.

U feminističkoj literaturi kritički se odnosi i prema novijim teorijama i konceptima. Benz i Schwenken (2005) predlažu koncept upornosti/tvrdocglavosti (u originalu *Eigensinnigkeit der Migration*) migracija, kako bi jasno stavili do znanja da je i novim teorijskim antirasističkim diskusijama i politološkim istraživanjima o migracijama potrebna revizija. Prva pozicija se fokusira na autonomne prakse migranata/tica, a druga na (nacionalnu) državu, gdje je iregularna migracija percipirana kao jedan od centralnih savremenih izazova državnom suverenitetu. Politička naučna debata reprodukuje znanje o dominaciji kroz desubjektivizaciju migranata/ica, suprotstavljanje državne politike i društva/ekonomije, gdje se društvene nejednakosti depolitiziraju i time privatiziraju. Alternativa pristupima političkih nauka su prethodno spomenuta razmatranja povezana sa konceptom “autonomija migracije” koji se fokusira na subjektivnost i djelovanje migranata/ica. Novija istraživanja koja polaze od pristupa “autonomije migracija” ističu potencijal izabranog pristupa, uz argumente da takvi pristupi stavljaju u fokus subverzivne i “neposlušne” forme otpora, koje otkrivaju borbu protiv stacionarnih, rasističkih, kapitalističkih formi internacionalnih politika (Squire, 2022, 2).

Međutim, unutar takvih pristupa ponovo se ističe konstruisana dihotomija koja ukazuje na podijeljenost nečega na dva nezavisna i najčešće suprostavljena dijela, pa otud i prenaplašeni pojmovi kao što su subverzija, borba i “pravo na bijeg”, što implicira razmišljanje unutar iste logike zatvorenog sistema, gdje postoji nešto unutar i izvan. Subverzije i borbe otpora unutar postavki “autonomije migracija” danas su romantizovane i otjelovljene u formi evropskog *backpackera/ice* koji/a odlazi na grčka ostrva ili na Balkan na volontiranje, da bi omogućili glas obespravljenima.

Akademski istraživanja koja polaze od pristupa “autonomije migracija”, slično tome, nastoje da daju prostor i glas “ljudima u pokretu”, mogućnost da kroz svjedočenja “odgovore”² evropskim političarima i onima koji kreiraju politike djelovanja i pravne regulacije (Squire, Perkowski i Stevens, 2021). Na taj način se kreira slika bojnog polja, borbe, antagonizma nekih “nas i njih” koji jesmo ili nismo u pravu, stavljajući u drugi plan činjenicu da analizirana dešavanja i fenomeni jesu stvar prostog negiranja prava na dostojanstvo koje se tiče svih nas i unutar i među nama. Takve postavke stvaraju sliku da se novi politički zahtjevi javljaju kroz procese i fenomene koje pokreću internacionalne migracije, a ne da je strategija odnosa prema drugima oduvijek ista unutar nametnute logike zatvorenog sistema, samo u “eri ljudskih prava” perfidnija i skrivenija, što se oslikava i na odnose i mogućnost odnosa naših tijela u prostoru. Situacija je dosta jednostavnija, ruši se sistem ne isključivo borbom i subverzijom, već prostom fizičkom prisutnošću svih nas, jedni u odnosu prema drugima, koja nalaže zahtjev za poštovanjem i dostojanstvom.

Pristup autonomije migracija ističe ljudsko djelovanje, time mijenjajući dinamiku i postavke analize, što “sugeriše da ljudsko djelovanje uključeno u migracije prethodi pokušajima država da graniče, isključe i kontrolišu subjekte migracije” (Nyers, 2015: 27). Problematično u takvim pristupima je što je ljudsko djelovanje uključeno u migracije neodređeno i nejasno, gdje se postavlja pitanje da li su to svi, jednina,

² Migratory testimonies that “speaks back”.

nijedan, koliko ih je tu neposredno stvarno, a koliko kao nešto što je “egzotično”, drugo, kojima dajemo glas i gdje smo mi, u stvari, u centru. Koliko je “ljudskog djelovanja” direktno dio nas, uz nezgodno pitanje, ako se migracije shvate kao društveni pokret ili *nonmovement*³ (Hess, 2017), gdje svrstati ljudska subverzivna djelovanja koja su prekinuta, udavljena, zatvorena, pregažena te paradoksalno upravo zato možda i najsubverzivnija.

Feministička perspektiva vidi opasnost u tome da se kompleksni odnosi mogu svesti na prosto suprotstavljanje između države i migranata/ica, između kapitala i rada, kroz koncept “autonomije migracije”. Pitanje zavisnosti je, takođe, veoma važno, pored problematike povezane sa pitanjima revalorizacije društvenih odnosa kao resursa. Feministička teorijska tradicija i terminologija jasno pokazuju da mreže migranata/ica, takođe, reprodukuju hijerarhijske strukture moći i odnose zavisnosti, te je zato koncept upornosti/tvrđoglavosti migracija⁴ (Benz i Schwenken, 2005) potreban kao pojam zato što ukazuje na važnost kontekstualnosti i zavisnost od istorije, ali istovremeno i nastanak nečeg novog.

6.0. Zaključak

U novijim radovima koji se bave migracijama ukazuje se na restrukturiranje i dramatičnu promjenu veza i djelovanja ekonomskih, društvenih i političkih faktora koji zahtijevaju ponovno promišljanje teorijskih okvira i metodološkog pristupa i postavki u istraživanjima migracija. Međutim, u novijim istraživanjima, i pored unapređenja postavki istraživanja, u velikoj mjeri se ista pitanja, naslijeđena iz teorijskih sistema od kojih se pokušava napraviti kritički otklon, ipak preuzimaju. Mnogobrojne studije usmjeravaju se na rasprave o prikladnim pristupima za istraživanje i detekciju pravilnosti unutar procesa donošenja odluka za migriranje. Kritički pristupi naglašavaju važnost kako individualnih,

³ Kolektivizovane akcije nekolektivnih aktera koje nije organizovala organizacija i koje ne slijede jednu jedinu ideologiju (Hess, 2015, 88-9).

⁴ *Eigensinnigkeit der Migration*, u: Benz i Schwenken (2005).

tako i geopolitičkih, institucionalnih, strukturnih, ali i iracionalnih i nepredvidivih faktora u tim procesima, tako i dalje pridajući značaj takvim temama, dok se zanemaruje kompleksnost društvene prakse kroz sužavanje fokusa analize. Tako se reprodukuju predstave o migracijama kao o nečemu spoljnom i vanjskom, a gdje je moguće, kroz razumijevanje razloga, motiva i autentičnog glasa “njih”, kojima dajemo glas “mi” i koji ulaze/dolaze, da mijenjamo rigidne postavke. Migracije su ljudska konstanta, ukoliko se unutar te konstante usmjeravamo na procese donošenja odluka, na motive i želje te se stavljamo u ulogu medijatora, stvara se iluzija, jer problem nije medijacija realno nastalog spora ili problema, već isključivanje i negiranje prava na dostojanstvo, pravdu ili, još uže, prava na mobilnost, konkretan prostor i fizičko prisustvo. Restrukturiranje veza i postavki društva u kojem živimo i koje dijelimo dovodi do intenziviranja migracija i istovremeno do intenziviranja odgovora zatvorenih sistema, koji počiva na militarizaciji i održavanju nejednakosti i praksi isključivanja na kojima se i izgradio i gradi sistem i odgovarajuće prakse “upravljanja i kontrole” migracija.

BIBLIOGRAFIJA

1. Amelina, A. i Lutz, H. (2019): Gender and Migration: Transnational and Intersectional Prospects. New York: Routledge. Dostupno na / Available on: <https://doi.org/10.11567/met.36.2.5>
2. Beck, U. i Grande E. (2010): Jenseits des methodologischen Nationalismus. Außereuropäische und europäische Variationen der Zweiten Moderne. *Soziale Welt*, 61(3/4), 187-216.
3. Benz, M. & Schwenken, H. (2005): Jenseits von Autonomie und Kontrolle: Migration als eigensinnige Praxis. *PROKLA: Zeitschrift für kritische Sozialwissenschaft*, 35(140), 363-379.
4. Bourdieu, P. (1985): Soziale Raum und Klassen. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
5. Brennan, D. (2004): What's Love Got to Do With it? Transnational Desires and Sex Tourism in the Dominican Republic. Durham: Duke University Press.
6. Day, G., Thompson, A. (2004): Theorizing Nationalism. New York: Palgrave Macmillan.
7. Hess, S. (2017): Border crossing as an act of resistance: The autonomy of migration as theoretical intervention into border studies. In: Butler, M., Mecheril, P. I., Brenningmeyer, L. (eds) (2017): Resistance: Subjects, Representations, Contexts. Transcript: Bielefeld.
8. Moulier Boutang, Y. (2002): Nicht länger Reservearmee: Thesen zur Autonomie der Migration und zum notwendigen Ende des Regimes der Arbeitsmigration, Subtropen. Beilage zur Wochenzeitung *Jungle World*, 12, 1-3. Preuzeto sa <https://jungle.world/artikel/2002/14/nicht-laenger-reservearmee>
9. Muharemović, V. (2019): Savremenost nacionalizma (Contemporarity of Nationalism). Sarajevo: Academia Analytica.
10. Nyers, P. (2015): Migrant citizenships and autonomous mobilities. *Migration, Mobility and Displacement*, 1(1), 23-39.
11. Pessar, P. (1999): Engendering Migration Studies: The Case of New Immigrants in the United States. *American Behavioral Scientist*, 42(4), 577-600.

12. Portes, A. (2000): Immigration theory for a new century: some problems and opportunities. *International Migration Review*, 31(4), 799-825.
13. Reinprecht, Ch. (2008): Prekarisierung und die Re-Feudalisierung sozialer Ungleichheit. *Kurswechsel*, 23(1), 13-23.
14. Reinprecht, Ch. i Weiss, H. (2012): Migration und Integration. Soziologische Perspektiven und Erklärungsansätze. In: Heinz Fassmann und Julia Dahlvik (Hrsg.) (2012): Migrations- und Integrationsforschung – multidisziplinäre Perspektiven. Vienna University Press.
15. Sassen, S. (1988): *The Mobility of Labor and Capital. A Study in International Investment and Labor Flow*. Cambridge: Cambridge University Press.
16. Sassen, S. (2003): *Protugeografije globalizacije (Counter-Geographies of Globalization)*. Zagreb: Multimedijalni institut.
17. Sassen, S. (2008): Two Stops in Today's New Global Geographies: Shaping Novel Labor Supplies and Employment Regimes. *American Behavioral Scientist*, 52(3), 457-496. Dostupno na / Available on: DOI: 10.1177/0002764208325312
18. Squire, V. (2022): Hidden geographies of the 'Mediterranean migration crisis'. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 40(5), 1048-1063. Dostupno na / Available on: <https://doi.org/10.1177/2399654420935904>
19. Squire, V., Perkowski, N., Stevens, D. et al. (2021): *Reclaiming Migration: Voices from Europe's 'Migrant Crisis'*. Manchester: Manchester University Press.
20. Višić, T. i Poletić, D. (2018): Gender and Migration Re-Visited: Production of Knowledge and Feminism (In) Between Semi-Periphery and the Core. *Sociologija*, 60(1), 255-274. Dostupno na / Available on: DOI: <https://doi.org/10.2298/SOC1801255V>
21. Wimmer, A. & Glick Schiller, N. (2002): Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social sciences. *Global Networks*, 2(4), 301-334.